

ROZCHODZĄCE SIĘ KRĘGI. O EDUKACJI POETYCKIEJ W NAUCZANIU NA RZECZ POKOJU

Joanna Roszak

Instytut Sławistyki
Polska Akademia Nauk

Give peace a chance.

John Lennon

**Gdyby więcej polityków znało poezję,
a poetów politykę,
świat byłby lepszym miejscem do życia.**

John F. Kennedy

Poezja jest aktem pokoju.

Pablo Neruda

**Dziecko przybywa,
daj mu pokój: ono wie.**

Frédéric Leboyer

(światowej sławy położnik, 1918–2017)

Edukacja na rzecz pokoju jako szansa zmiany społecznej

Do słów Johna Lennona „dajmy szansę pokojowi” dodałabym: dajmy też szansę edukowaniu na rzecz pokoju. Trudno dziś wyobrazić sobie istotniejszy temat niż trwały pokój, a ustanawianie go to jedno z najważniejszych dzieł szkoły. Młodzież ożywa, gdy uczy się ją rozwiązywania konfliktów, orientuje się na jej potrzeby, zwalczając język nienawiści, gdy rozmawia się o wartościach, stwarzając przy tym przestrzeń dla partnerskiego i głębokiego dialogu, zgodnego z Korczakowską ideą: „Nie ma dzieci, są ludzie”. Bo wyrażenie „edukacja na rzecz pokoju” sugeruje, że pokoju można nauczać i się uczyć, praktykować taki model i wzbogacić o niego ofertę edukacyjną i koncepcję pedagogiczną. W systemie, w którym dominuje ukazywanie heroizmu czasów wojny raczej niż pokoju, ma on cechy działań opisanych przez Bogusława Śliwerskiego w książce *Wyspy oporu edukacyjnego*: „Wyspy przetrwania charakteryzuje pozorne przystosowanie przy jednoczesnym ignorowaniu istniejącego systemu i próbie stworzenia alternatywnej społeczności” [20]. Warto w tym miejscu sięgnąć do źródłosłowa słowa *pedagogika*: *pais* – dziecko, *agogos* – towarzysz, przewodnik, ktoś przy-chylny, na-chylny i ku potrzebom dziecka, i świata. Edukator na rzecz pokoju staje się przewodnikiem po świecie wielu kultur, proponuje podejście przełamujące stereotypy, orientuje się na przybliżanie wiedzy o prawach człowieka. By powiedzieć słowami Alexandra Sutherlanda Neilla, pragnie „dopasować szkołę do potrzeb dziecka, zamiast dziecko do potrzeb szkoły” [31]. A dopasować szkołę do potrzeb dziecka – oznacza: uczynić ją bardziej pokojową. Uczynić ją zaś bardziej pokojową – jest równoznaczne z zestrojeniem jej z potrzebami świata.

Integracja treści proklamujących pokój wyzwala – jak wynika z przeprowadzonych przeze mnie badań¹ – pokojowe zachowania dzieci i młodzieży oraz kadry nauczycielskiej i kształtuje postawy aktywne obywatelsko. To znaczy, że uczyć na temat pokoju oznacza jednocześnie nauczać na jego rzecz. Podobny trening – co zostało udokumentowane – daje efekty w życiu szkoły (lepszemu frekwencji klas podczas zajęć szkolnych,

mniejszy wskaźnik przemocy wśród dzieci i młodzieży, wyższy poziom zaufania społecznego i chęci podejmowania działań na rzecz środowiska lokalnego i globalnego), a dokonanie pogłębionej deskrypcji przestrzeni wojny i pokoju (także za pośrednictwem tekstów literackich, filmowych i teatralnych) staje się katalizatorem zmiany, wspiera rozwiązywanie konfliktów, uzbraja ucznia i uczennicę w mechanizmy obronne, chroni przed postawami autorytarnymi. Polska szkoła nie dość dokładnie uczy historii konfliktów oraz mechanizmów ich transformacji, zbyt rzadko przybliża studia przypadków i trajektorie biograficzne liderów na rzecz pokoju (np. Martin Luther King Junior, Ella Baker, Rosa Parks, Malala Yousafzai). Nawet przy omawianiu lektur zatrzymanych w kanonie polonistycznym przez wzgląd na reprodukcję przez nie kultury narodowej można znaleźć inne drogi ich opracowywania niż apoteozujące wojnę: „Wojna nie matka jeno ze śmiercią ludzi swata” – napisał Henryk Sienkiewicz w *Potopie* [57].

Z przeprowadzonych badań wynika, że polska szkoła nie dość często wyznacza zadania sprzyjające refleksji na temat pokoju i zachęcające do głębszego uczestnictwa w społeczeństwie obywatelskim, a poprzez zapoznawanie z opowieściami z różnych stron świata trenuje i wykształca postawy empatyczne. Nie buduje także pewności siebie uczniów i uczennic, nie tworzy atmosfery, w której każdy jest szanowany, ufa innym i docenia ich zdanie, niedostatecznie interesuje się formowaniem silnej grupy [Hart and Hodson; Widstrand; Janus-Sitarz; Guzik and Kołodziejek; Mol] i nie czyni wewnętrznie spokojnymi [Rosenberg], kompetentnymi w zakresie tworzenia relacji i ukierunkowania na wartości społeczne.

Kręgi metodologiczne

Erwin Wagenhofer w pierwszych minutach filmu *Alfabet* prezentuje wyniki badań związanych z myśleniem dywergencyjnym. Wśród dzieci w wieku przedszkolnym wysoko rozwinięte zdolności w tym zakresie przejawiało 98% ankietowanych, w wieku 8–10 lat: już tylko 32%, w wieku 13–15 lat: zaledwie 10% osiągało poziom geniusza myślenia wyobraźniowego. W tym samym duchu utrzymuje swoje rozważania Ken Robinson, postulujący poważne traktowanie w szkole przedmiotów artystycznych. Angielski entuzjasta edukacji w książce *Kreatywne szkoły* omówił działania zmierzające ku temu, by uczniowie czuli się wartościowi [Robinson and Aronica 27]. Dodawał:

„Szkoły mają trzy kulturowe priorytety: pomóc uczniom zrozumieć własną kulturę, pomóc zrozumieć inne

¹ Odwołuję się do wyników badań, które prowadziłam w latach 2016–2018 w klasie szkoły licealnej w Poznaniu jako innowację pedagogiczną *Wątki pokojowe podczas lekcji języka polskiego i lekcji wychowawczych*; już po semestrze wyraźna była różnica między postrzeganiem pokoju w tym zespole i w równoległych klasach. W latach 2017–2018 w szkołach Poznania, Janowa Podlaskiego, Otwocka, Piaseczna przebadalam także grupę 202 uczniów i uczennic – prócz podstawowej dla literaturoznawstwa metody interpretacji tekstu posłużyłam się sondażem diagnostycznym, wykorzystalam badania jakościowe z przewagą pytań otwartych. Metodologiczne podejście do problemu badawczego zakładało również wspólne lektury w sytuacji lekcyjnej i warsztatowej.

kultury oraz promować tolerancję i **pokoju** współistnienie. Aby osiągnąć te cele, szkoły potrzebują szerokiego i bogatego programu nauczania, a nie wąskiego i ubogiego. Ruch standaryzacji nie radzi sobie z tą złożonością” [81] [wyr. J.R.].

Badacze zauważają, że zdefiniowanie własnych obrazów pokoju pomaga w pracy na jego rzecz. Dlatego od ukonstytuowania takiej definicji warto zacząć zajęcia pokojowe. Leif Rosell ukazuje, jak postrzeganie pokoju zależy od wieku i płci dzieci i młodzieży. Ciekawe wnioski płynęły z badań 101 duńskich dzieci między 8. a 16. rokiem życia w podziale na pięć grup (8, 10, 12, 14 i 16 lat). Podczas gdy dzieci w wieku od 8 do 12 lat konkretnie, materialnie charakteryzują pokój, wojnę i strategie dochodzenia do pokoju, 14-16-latkowie myślą także w kategoriach abstrakcyjnych i wiążą te pojęcia z codzienną perspektywą [268-276].

Prowadząc własne badania wśród 202 polskich dzieci w wieku 12–17 lat, spytałam, jak narysowałyby pokój, jak wygląda, pachnie, brzmi pokój, jaki jest w dotyku. W dużej mierze powieliły pomysły rówieśników współtworzących książkę Vladimira Radunsky'ego *What Does Peace Feel Like?*. Publikacja ta pozwala wyobrazić sobie pokój, jeśli uruchomimy pięć zmysłów. Radunsky informuje młodych odbiorców o jej wieloautorstwie – stworzyły ją „dzieci z całego świata, jak ty” (*children just like you from around the world*). Według polskich dzieci pokój pachnie jak zwykły dzień po deszczu, łąka, jak las, morze, jak wiosenne pranie, jak ulubiona herbata, jak mama, jak dom rodzinny, nie pachnie: jest niczym i zarazem wszystkim. Smakuje jak chleb, dżem, pizza, pierwsze truskawki w roku, obiad w rodzinnym gronie, jak cokolwiek do jedzenia, jak lody waniliowe z malinami, wygląda jak świat pierwszego dnia, książki poukładane alfabetycznie na półce, ciepły poranek, biała kartka, górski krajobraz, matka z dzieckiem w zielonym parku, jasny dzień, jak podanie ręki na zgodę, jak robienie zdjęć nad cichym jeziorem. W dotyku pokój jest jak jedwab (delikatny i łatwy do zniszczenia), jak „ciepłe i puchate”, jak coś gładkiego, jak owcza wełna, puch, krusze ciastko, jak nić, miękka trawa, wata, powiew wiatru, rosa, futro domowego zwierzęcia. Brzmi jak ptaki, cisza, śpiew ptaka, flet.

Poglądy pedagogiczne reformatorów szkół stały się fundamentem dla dobrych praktyk głównie wśród nauczycieli przedmiotów humanistycznych – docierają oni z pokojowym przesłaniem do uczestników procesu edukacyjnego. Szkoła i społeczeństwo z wniesienia podobnego doświadczenia czerpią liczne korzyści – przesunięcie akcentów z heroizmu czasu wojny na heroizm

czasów pokoju. Wychowuje młodych ludzi angażujących się społecznie, przeciwstawiających się przejawom dyskryminacji, naznaczaniu innością, mających świadomość swojej perspektywy (np. europocentrycznej).

Daniel Bar-Tal, który pisał między innymi o nieuchwytności i wymykającej się precyzowaniu (*elusive-ness*) naturze edukacji na rzecz pokoju, jednocześnie zauważył, że w Australii skupia się ona na wyzwaniach etnocentryzmu, temacie przemocy, różnorodności kulturowej, rozbrojenia nuklearnego i na rozwiązywaniu konfliktów. W Japonii zaś podejmuje się głównie wątki rozbrojenia militarne, a szczególnie nuklearnego. W krajach Ameryki Południowej programy koncentrują się na przemocy strukturalnej, prawach człowieka oraz niesprawiedliwości społecznej, a w Stanach Zjednoczonych Ameryki – na uprzedzeniach, przemocy i ochronie środowiska. Od początku XX wieku programy edukacji na rzecz pokoju na całym świecie zawierają spektrum takich tematów, jak antynuklearyzm, porozumienia międzynarodowe, odpowiedzialność za środowisko naturalne, zdolność komunikowania, nieużywanie przemocy, techniki rozwiązywania konfliktów, prawa człowieka, szacunek dla różnorodności i budowanie wewnętrznej harmonii.

W Polsce systemowa edukacja na rzecz pokoju – stała się elementem kształcenia na wszystkich poziomach edukacyjnych w wielu krajach zachodniej i północnej Europy oraz w USA – to nadal niezagospodarowana ścieżka nauczania [Scelfo]. W jej procesie wykształca się umiejętność rozumienia, dzieci i młodzież zyskują poczucie sprawczości, zyskują motywację do działania na rzecz lepszego świata, budowania pokoju, a więc do osiągnięcia harmonii, poczynając od wewnętrznej. Otrzymują narzędzia służące do rozwiązywania konfliktów. Edukacja na rzecz pokoju staje się nauką miłości i przyjaźni (także z Ziemią), zrozumienia, akceptacji, współpracy, braterstwa, moralności, wreszcie współczucia, a więc skorelowane są tu z sobą różne dyscypliny i edukacja ta czyni współaktywnymi wiele postaw edukacyjnych [Rokseth].

W USA zajęcia poświęcone rozwiązywaniu konfliktów prowadzi się już na etapie przedszkolnym [Cern et al. 101]. Daniel Goleman – badacz inteligencji emocjonalnej – zaznaczał: „[...] w wersji optymalnej program edukacji emocjonalnej powinien zaczynać się we wczesnym okresie życia dziecka” [432]. Uniwersytety w wielu krajach dają możliwość kształcenia na kierunkach *peace and conflict studies* (np. Uppsala Universitet, University of Oslo, Malmö University, The University of Sydney, University of Bradford). Studia nad pokojem to interdyscy-

scyplinarne pole akademickie (politologia, socjologia, historia, antropologia, teologia, psychologia, filozofia, literaturoznawstwo), które pomaga zrozumieć przyczyny konfliktów, rozwija sposoby zapobiegania wojnom, terroryzmowi, przemocy, buduje pokojowe społeczeństwo. Podobne treści wprowadzać można od najwcześniejszych etapów edukacji (zgodnie z koncepcją spirali Jerome'a Brunera i kręgu życia Karla Linkego).

Zatytułowałam ten artykuł *Rozchodzące się kręgi*, myśląc o poszerzającym się pierścieniu edukatorów propokojowych, o owym kręgu Linkego oraz o znanej, nagrodzonej Oscarem piosence z filmu animowanego z 1995 roku *Pocahontas*, który można wykorzystywać w edukowaniu na rzecz pokoju (jak inne animacje: *Mulan* czy *Fernando*). Tytułowa bohaterka zabiegała o uznanie równorzędności dwóch kultur i zaprowadzała pokój między autochtonami i kolonizatorami w Jamestown w stanie Virginia. W disneyowskiej produkcji usłyszała ona od ojca, że jest jak kamień, który wrzucony w wodę zainicjuje na niej rozchodzące się szeroko kręgi. „Musi być ktoś, kto zacznie”. Podobnie rzecz ma się z szerzeniem pokoju – a tym, kto zacznie, może zostać nauczyciel, artysta lub badacz literatury.

Edukacja na rzecz pokoju to zatem termin parasolowy, który można rozpiąć nad takimi obszarami, jak:

- edukacja globalna (działania w zakresie globalnych wyzwań: równego dostępu do wody i innych zasobów naturalnych, przeciwdziałania rasizmowi i nienawiści, powstrzymania rozprzestrzeniania się globalnych chorób, wyeliminowania ubóstwa, działania na rzecz sprawiedliwości społecznej i praw człowieka dla wszystkich, w sposób szczególnie praw kobiet i dzieci, przywracania naturalnego środowiska Ziemi, kontroli nad rozprzestrzenianiem broni, inwestowania w bezpieczeństwo ludzi i przerwania spirali przemocy),

- edukacja na rzecz zrównoważonego rozwoju,
- edukacja wielokulturowa (tu także studia nad Zagładą),
- nauczanie o prawach człowieka,
- kształcanie postaw obywatelskich,
- edukacja demokratyczna,
- edukacja antydyskryminacyjna,
- edukacja inkluzyjna (integracji osób z niepełnościami),
- nauczanie przyjaźni z Ziemią (edukacja ekologiczna),
- rozwiązywanie konfliktów,
- edukacja psychologiczna, kształcenie emocjonalne, dostarczenie dzieciom narzędzi do radzenia sobie z traumą i trudnymi emocjami oraz stanami),
- edukacja moralna i nurt *mindfulness*.

Mówiąc o pokoju, mówimy nie tylko o stanie bez wojny lub jedynie jej przeciwieństwie. Norweski badacz Johan Galtung, który po drugiej wojnie światowej, w latach 50. XX wieku w Oslo założył jednostkę naukową zajmującą się badaniami nad pokojem, podkreślał, że „pozytywny pokój” musi rozwiązać problemy leżące u podstaw konfliktów i chęci dominacji, a więc wiąże się z walką z głodem, chorobami, katastrofami naturalnymi, nierównością, ubóstwem, rasizmem, przemocą instytucjonalną, wyzyskiem ludzi i zwierząt [Webel and Galtung]. Edukacja propokojowa musi także orientować się przeciw wykluczeniom, a zatem być inkluzyjna (integrująca np. osoby z niepełnosprawnością, także dzieci ubogie i cudzoziemskie). Jak należy rozumieć pojęcie pokoju pozytywnego, trafnie obrazuje grafika na sąsiedniej stronie.

Johan Galtung w 1975 roku stwierdzał, że nie istnieje teoria edukowania na rzecz pokoju oraz że wcale nie jest ona potrzebna. Joachim James Calleja zasugerował, iż filozoficzną podstawą może być dla niej Kantowskie pojęcie obowiązku. Według Jamesa Page'a edukacja na rzecz pokoju powinna wyrastać z cnoty etyki troski. W *Campaign Statement of the Hague Appeal for Peace Global Campaign for Peace Education* z 1999 roku przeczytamy: „Kultura pokoju zostanie osiągnięta, kiedy obywatele świata zrozumieją globalne problemy, kiedy posiadą umiejętność konstruktywnego rozwiązywania konfliktów, kiedy docenią różnorodność kulturową i zaczną szanować integralność Ziemi”.

Julius K. Maiyo wykladał: „Pokój to nie tylko brak wojny; to praktyka miłości”. Fran Schmidt i Alice Friedman dopełniali obraz:

„Edukacja na rzecz pokoju jest holistyczna. Obejmuje rozwój fizyczny, emocjonalny, intelektualny i społeczny dzieci, głęboko zakorzeniając się w wartościach humanistycznych. Opiera się na filozofii, która uczy miłości, współczucia, zaufania, sprawiedliwości, współpracy i szacunku dla ludzkiej rodziny i dla wszelkiego życia na naszej pięknej planecie. [...] Budowanie pokoju jest zadaniem każdego człowieka oraz wyzwaniem dla rodziny ludzkiej” [*Learning the Way* 7].

.P

Betty Reardon z Uniwersytetu Columbia za słowa kluczowe idealnej edukacji na rzecz pokoju uznała oparcie na tym, co: personalne, polityczne, pedagogiczne, poetyckie [*Higher Education* 31]. Praca edukatora propokojowego z trzema kategoriami została już w artykule zarysowana. Warto rozważyć owo ostatnie – najmniej oczywiste „P”. Edukacja propokojowa prowadzona

z użyciem narzędzia poetyckiego uwrażliwia na walory pokoju.

Winna jestem w tym miejscu wytłumaczenie się ze śródtytułu. Jedną z głównych innowacji *mindfulness* w brytyjskich szkołach nazwana została *.b* i kieruje się ją do dzieci w wieku od 11 do 18 lat. Nazwę projektu edukacyjnego rozwijać należy jako: zatrzymaj się, oddychaj, bądź świadomie. Każda z lekcji trwa od 40 do 60 minut i ukazuje, jak wykorzystać klasę szkolną do nabywania przez dzieci zdolności z nurtu psychologii uważności. Program napisany przez nauczycieli i praktyków *mindfulness* [Mindfulness] wspiera uczniów z obniżoną samooceną, mających trudności z koncentracją, pozwala im zakotwiczyć się w chwili, z uważnością i akceptacją przenosić uwagę na tu i teraz, budować pokojowe relacje [Hawkins] oraz rozpoznawać stany emocjonalne.

Czesław Miłosz w *Piesku przydrożnym* przywołał ów termin: „[...] samą istotą buddyzmu jest *mindfulness*. Chyba można to przetłumaczyć jako uważność [...]. Znaczący to przyjmować z uwagą, to co jest teraz, zamiast zwracać się ku temu, co było, albo do tego, co będzie. [...] Oby moje wiersze pomogły ich czytelnikom zamieszkać w teraz. I obym jako człowiek został wyleczony z chorób pamięci” [19].

Proponuję tu, w nawiązaniu do brytyjskiej innowacji, innowację *.P*. W poniższym fragmencie demonstruję, jak można, realizując obligatoryjne tematy programu polonistycznego, wychowywać do pokoju przez poezję. Umożliwia to na przykład praca z wierszami Wisławy Szymborskiej, obecnej w podręcznikach do kształcenia polonistycznego na wszystkich etapach edukacji. Monograficzne spojrzenie przez pryzmat pokojowy na jej twórczość odsłoni wszystkie sfery pokoju: przypomnijmy tylko *Fotografię z 11 września*, *Wietnam*, *Obóz głodowy pod Jasłem*, *Imiona*.

W wierszach *Spis* i *Tutaj* wprost wyjawia marzenie o świecie bez wojen:

„Sporządziłam spis pytań,
na które nie doczekam się już odpowiedzi,
bo albo za wcześniej na nie,
albo nie zdołam ich pojąć.

[...] Kiedy ustaną wojny
i co je zastąpi” [*Chwila* 42-43].

„Wojny, wojny, wojny.
Jednak i między nimi zdarzają się przerwy.

Bacność – ludzie są zli.
Spocznij – ludzie są dobrzy” [*Tutaj / Here* 6].

Utwór *Łańcuchy* poddaje się lekturze w duchu posthumanistycznym, zwierzęco-emancypacyjnym – poetka chętnie poszerza wspólnotę o byty pozaludzkie, „wspólnotę życia” [Barcz 62]:

„Dzień upalny, psia buda i pies na łańcuchu
Kilka kroków opodał miska pełna wody.
Ale łańcuch za krótki i pies nie dosięga.
Dodajmy do obrazka jeszcze jeden szczegół:
nasze o wiele dłuższe
i mniej widzialne łańcuchy,
dzięki którym możemy swobodnie przejść
obok” [*Wystarczy* 10].

Człowiek jako instrument zmiany społecznej jest bohaterem wiersza *Dłoń*. Zastosowana synekdocha umożliwia refleksję nad anatomią dobra i zła, nad wyborem, przed którym codziennie stają ludzkość i człowiek:

„Dwadzieścia siedem kości,
trzydzieści pięć mięśni,
około dwóch tysięcy komórek nerwowych
w każdej opuszcze naszych pięciu palców.
To zupełnie wystarczy,
żeby napisać *Mein Kampf*
albo *Chatkę Puchatka*” [*Wystarczy* 15].

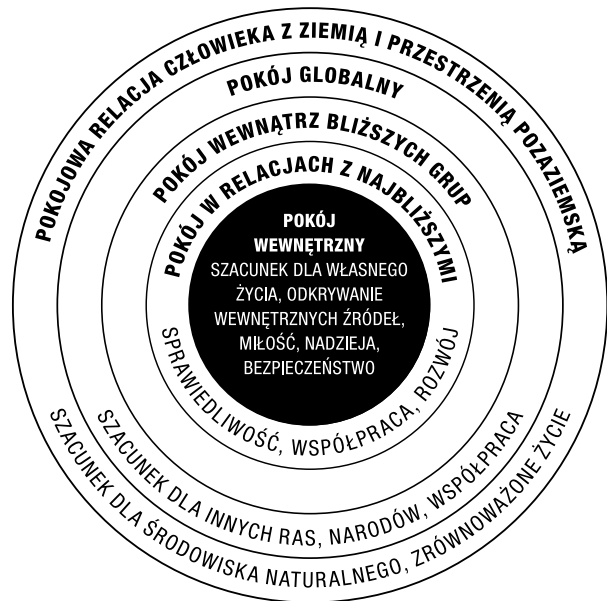
W zbiorze *Chwila*, pierwszym wydanym po otrzymaniu Nagrody Nobla, poetka prezentuje się jako praktykująca *mindfulness*, przystaje przy ziemskich chwilach „proszonych, żeby trwały” [6], kontempluje chmury [10-11], wsłuchuje się w milczenie roślin [15-16], tworzy vermeerowskie wiersze, jak *Mała dziewczynka ściągająca obrus* [19-20].

Język poetycki i dyskurs pokojowy jako komponenty programów kształcenia literackiego wspierają metody edukowania na rzecz pokoju. Krytyka pokojowa jako literaturoznawcza perspektywa badawcza i strategia lekturowa może znacząco przemieścić znaczenia tekstów literackich [Adolf 11].

Literatura, w tym także poezja, ma szansę stać się narzędziem doskonalenia się młodych ludzi w człowieczeństwie. Poezja jest figurą skondensowanej obcości, staje się więc analogonem nieznanego. Odnieśmy się zatem do wskazanych we wcześniejszej części artykułu płaszczyzn edukowania na rzecz pokoju i znajdziemy

właściwe im narzędzie poetyckie: poezja ukazująca nieznaną większość świata, poezja rozbrojeniowa (Michał Czaja, *Sfory*; Marie Luise Kaschnitz, *Hiroszima*; Wisława Szymborska, *Pisane w hotelu*; Czesław Miłosz, *Trzy chóry z nienapisanego dramatu „Hiroszima”*), antywojenna (*Pan Cogito czyta gazetę* Zbigniewa Herberta, *Rok 1914* Kazimierza Wierzyńskiego, Stefana Themersona *Jak to na wojence ładnie*, tom Agaty Jabłońskiej *Raport wojenny*), poezja na rzecz zrównoważonego rozwoju (np. poezja suficka), wiersze powiązane z innymi kulturami niż kultura wyjściowa dla czytelnika, wiersze związane z Zagładą (np. Elżbieta Lipińska, *Kamienie*; Piotr Matywiecki), poezja skorelowana tematycznie z prawami człowieka, wykształcająca postawy obywatelskie i wspierająca demokrację (Martin Niemöller *** [*Kiedy przyszli*]), poezja inkluzywna, na przykład na rzecz uchodźców (wiersze Jarosława Mikołajewskiego, Adama Zagajewskiego *Spróbuj opiewać okaleczony świat*, Wisławy Szymborskiej *Jacyś ludzie*, tom Leszka Szarugi *Zaczyna się czy Zofii Bałdygi kto kupi tak małe kraje*), ekopoezja, poezja na rzecz ochrony zagrożonych gatunków, poezja na nowo definiująca miejsce człowieka w przyrodzie (Małgorzata Lebda, Jacek Podsiadło, Krystyna Dąbrowska, Julia Fiedorczuk), poezja z nurtu *mindfulness*, nauczająca nawiązywania harmonijnej relacji z samym sobą (np. poezja Krystyny Miłobędzkiej, Julii Fiedorczuk, Czesława Miłosza, Wisławy Szymborskiej, Mary Oliver, Tomasa Tranströmera, H.D. Lawrence’a...).

Warto posłużyć się angielską formułą, bo jest bardziej chwytliwa niż jej polski odpowiednik, pozbawiony rymu: *to reach peace, teach peace*. Społeczeństwa przybliżą się do pokoju, nauczając go. Edukacja na jego

Oprac. na podstawie [Reardon 21]

rzecz to długotrwały i złożony proces, a składają się na niego wiedza, umiejętności, metody, znajomość teorii i praktyki, osobowość uczącego/uczącej, przebieg lekcji, współpraca między uczniami i uczennicami oraz ich z nauczycielem/nauczycielką, ale także wyposażenie i organizacja przestrzeni lekcyjnej [Dobzhansky]. Jakość kontaktów w klasie przekłada się na wartość działań. Zajęcia edukujące na rzecz pokoju inspirują do tego, by nie czekać, aż zmiana sama przyjdzie. •

LISTA PRAC CYTOWANYCH

- Adolf, Anthony. "Does Peace Literature Do? An Introduction to the Genre and its Criticism". *Peace Research*, vol. 42, no. 1-2, 2010, pp. 9-21.
- Barcz, Anna. "Posthumanizm i jego zwierzęce odgłosy w literaturze". *Teksty Drugie*, no. 1-2, 2013, pp. 60-79.
- Cern, Karolina M., et al. *Edukacja demokratyczna*. Instytut Filozofii UAM, 2009.
- Dobzhansky, Theodosius. *Różnorodność i równość*. Translated by Anieli Makarewicz, PIW, 1979.
- "Global Campaign for Peace Education (GCPE)". *Hague Appeal for Peace*, <http://www.haguepeace.org/index.php?action=pe>.
- Goleman, Daniel. *Inteligencja emocjonalna*. Translated by Andrzej Jankowski, Media Rodzina, 1997.
- Guzik, Agnieszka, and Iwona Kołodziejek. *Klasa szkolna. Przebieg działania nauczyciela polonisty*. Universitas, 2013.
- Hart, Sura, and Victoria Kindle Hodson. *Empatyczna klasa. Relacje, które pomagają w nauce*. Translated by Danuta Roguś, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2006.
- Hawkins, Kevin. *Mindful Teacher, Mindful School: Improving Wellbeing in Teaching and Learning*. Sage, 2017.
- Higher Education for Peace. Report*. Conference in Tromsø, 4-6 May 2000.
- Janus-Sitarz, Anna. „Jak uczyć? Nauczyciel wobec koniecznych zmian i przemijających mód”. *Polonista w szkole. Podstawy kształcenia polonisty*, edited by Anna Janus-Sitarz, Universitas, 2004, pp. 9-14.

- Learning the Way of Peace. A Teacher's Guide to Peace Education.* United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2001; <http://unesdoc.unesco.org/image-s/0012/001252/125228eo.pdf>.
- Maiyo, Julius K., et al. "Peace Education for Sustainable Peace and Development: A Case of Kenya". *Journal of Research in Peace, Gender and Development*, vol. 2, Febr. 2012, pp. 28-33; http://repository.seku.ac.ke/bitstream/handle/123456789/67/Mulwa_Peace%20Education%20for%20Sustainable%20Peace.pdf?sequence=1&isAllowed=y.
- Mindfulness in Schools Project. *What is it? Mindfulness in Schools Project*, 2015, <https://mindfulnessinschools.org/wp-content/uploads/2013/02/what-is-dotb-2015.pdf>.
- Miłosz, Czesław. *Piesek przydrożny*. Znak, 1998.
- Mol, Justine. *Dorastanie w zaufaniu*. Translated by Alicja Retelewska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2008.
- Neill, Alexander Sutherland. *Nova Summerhill*. Translated by Maria Duch, Zysk i S-ka, 2000.
- Radunsky, Vladimir. *What Does Peace Feel Like?* Atheneum Books for Young Readers, 2003.
- Reardon, Betty. *Peace Education: A Pathway to a Culture of Peace, Center for Peace Education*. Miriam College, 2010.
- Robinson, Ken, and Lou Aronica. *Kreatywne szkoły. Oddolna rewolucja, która zmienia edukację*. Translated by Aleksander Baj, Element, 2015.
- Rokseth, Toril. "Czy można uczyć pokoju". Translated by Joanna Roszak. *Czas Kultury*, no. 3, 2018, pp. 91-95.
- Rosell, Leif. "Children's View of War and Peace". *Journal of Peace Research*, no. 5, 1968, pp. 268-276.
- Rosenberg, Marshall B. *W świecie porozumienia bez przemocy. Praktyczne narzędzia do budowania więzi i komunikacji*. Translated by Bogumiła Malarecka and Dariusz Syska, Wydawnictwo MiND, 2013.
- Scelfo, Julie. "Teaching Peace in Elementary School". *The New York Times*, 14 Nov. 2015, https://www.nytimes.com/2015/11/15/sunday-review/teaching-peace-in-elementary-school.html?_r=0.
- Sienkiewicz, Henryk. "Potop". Volumen I. Edited by Julian Krzyżanowski. Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972; *Wolne Lektury*, <https://wolnelektury.pl/katalog/lektura/potop-tom-pierwszy.html>.
- Szyborska, Wisława. *Chwila*. Znak, 2002.
- . *Tutaj / Here*. Translated by Clare Cavanagh and Stanisław Barańczak, Mariner Books, 2012.
- . *Wystarczy*, a5, 2011.
- Śliwerski, Bogusław. *Wyspy oporu edukacyjnego*. Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 1993.
- Webel, Charles, and Johan Galtung, editors. *Handbook for Peace and Conflict Studies*. Routledge, 2009.
- Widstrand, Towe. *Porozumienie bez przemocy czyli język żyraby w szkole*. Translated by Katarzyna Głodowska, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, 2008.

ABSTRACT

WIDENING CIRCLES. ON POETIC TEACHING IN EDUCATION THAT FOSTERS PEACE

Joanna Roszak

Examination of a section of school reality in terms of peace education (mainly during Polish language lessons) helps learn the needs of young people and teachers and the dominating educational styles and methodological attitudes. Pilot studies carried out by the author lead to conclude that the issue of education that fosters peace needs to be discussed in a broader manner in academic deliberations and a more in-depth and systemic peace-oriented education. The paper shows that such work with poetry is possible.

Key words: poetry, mindfulness, peace education